

שוקי פרייזלר

ונועם פרל

על דברי הברות¹

חורף תשנ"א צועד בכטחה לקראת התואר המפוקפק 'השחוח ביותר מאז קום המדינה' ואולי אף במאה כולה. אנו עומדים בעצומו של חודש סבת, וגשם אין. החקלאים סיימו להפוך את שדותיהם לזריעה שניה, וחלקם אף ויתרו על גדולי החורף כליזל. הטבע עושה לכנרת מה שאנו עשינו לזימת החולה, מאגרי מי התהום מומלחים בזה אחר זה, ויבוא מים, שנשמע פעם כמדע בדיוני, הופך להיות צורך קיומי. מאליה עולה השאלה על מה חרי האף הגדול הזה? כיצד ניתן להעביר את רע הגזירה?

אנו ננסה לענות על שאלות אלו מתוך עיון בסוגיות התנ"כיות העוסקות בנושא. לשם הבנת המאמר ואחיזתו בפשט הפסוקים מומלץ לקראו בצמוד לתנ"ך.

האדם והגשם

את הזיקה בין האדם לגשם אנו מוצאים כבר בספור הבריאה²: "ולא המטיר ה' אלהים על הארץ ואדם אין לעבד את האדמה" - כל עוד אין אדם שיעבד את האדמה, מציאות הגשם אינה קיימת. אף לאחר בריאתו של האדם, אין עדיין סיבה למציאות של גשם בעולם, שכן: "ונהר יצא מערן להשקות את הגן"³. כל נושא תלות האדם בגשם מתפתח רק אחרי גרושו של האדם מגן העדן, ומציאותו בתוך עולם פגום כתוצאה מחטאו.

סכום : במציאות שלפני החטא

לא קיימת תלות בגשם.

הכניסה לארץ

I פרשיה של תלות מוחלטת בין האדם לגשם, מוצאים אנו בתאור הארץ בידי משה: "ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה מים"⁴ - כתוצאה מהמבנה הטופוגרפי של הארץ, לא ניתן למשוך תעלות מים פשוטות כפי שעושים ברלזתא של הנילוס, ומשום כך, לצורך השקיה, צריך לסמוד

1. ירמיהו יד/1. 2. בראשית ב/5. 3. בראשית ב/10. 4. דברים יא/10-22.

כמעט⁵ אך ורק על "מטר השמים". זהו מקור התלות המוחלטת בין הארץ לבין הקב"ה, כפי שממשיך הפסוק: "ארץ אשר עיני ה' אלהיך בה מראשית השנה עד אחרית שנה". בארץ זו שום דבר אינו פועל מחמת עצמו, כל דבר דורש התערבות אלהית ישירה.

כאן טמון המבחן הגדול לעם ישראל. האם יבינו, שהתלות הינה תלות באל אחד, המנהיג את כל המערכות, כפי שאומר הכתוב: "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו" - ואז, בהמצאות הגשם, יוכל העם להאחז בארץ המובטחת: "למען ירכו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשמע ה' לאבתים". או שמא יאמץ העם את התפיסה הדואליסטית של עמי כנען, התופסת את העולם כמאבק כוחות בין הטוב והרע: "...וסרתם ועבדתם אליהם אחרים והשתחיתם להם וחרה אף ה' בכם ועצד את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה" - וגם כאן מניעת היבול אינה תחנתו הסופית של העונש, אלא הינה מכשיר לגרוש העם מהארץ, כפי שממשיך הפסוק: "ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר ה' נתן לכם".

סכום I: בקטע זה ראינו שע"ז הינה אחד הגורמים לבצורת, כשהבצורת עצמה אינה מטרת העונש, אלא מכשיר לגרוש מ"הארץ-הטובה".

II למעשה הדרישות הנדרשות מעם ישראל לשם האחזות בארץ, ונכללות תחת הכותרת: "...מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום לאהבה את ה' אלוהיכם ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" מתחילות כבר בראשית הפרק⁶, וע"כ תעיד הכותרת הזוהה הנמצאת שם "ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך כי אם ליראה את ה' אלקיך ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבד את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך"⁷. יתר הדרישות⁸, הינן בעצם חלק ממדותיו של הקב"ה "...לא ישא פנים ולא יקח שחד עשה משפט יתום ואלמנה ואהב גר לתת לו לחם ושמלה". מדות אלו מבטאות שאיפה לצדק משפטי וחברתי, תוך דאגה לשכבות

5. נמוכן שניחן לבנות אמות וניקבות (בסגנון אמת הביאור מחברון לברכות שלמה) במידה זו או אחרת, אך לא בכל שטח הדבר אפשרי. כמו כן, ההשקפה הלוגיסטית וההנדסית, וכן הוצאות התחזוקה השוטפות, הופכות את כדאיות הפרויקט למסופקת ביותר. 6. דברים י' 12-9/א. 7. גם הכבוש עצמו ולא רק ההאחזות תלוי בגורמים אלה, וניחן לראות זאת מההקבלה בין הבשויים בפסקת הכבוש (יא/22-26), לפסקת ההאחזות הבאה אחריה. 8. פרק י' 17-20.

החלשות כגון: הגרים, היתומים והאלמנות. במידות אלה, על עם ישראל לרכוק כפי שממשיך הכתוב ומפרש: "ואהבתם את הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים את ה' אלהיך תירא אתו תעבד ובו תדבק"... כתנאי להאחזות בארץ הטובה.

סכום II: נוסף על אי הנטיה אחר עבודה זרה, אנו רואים דרישה לצדק חברתי במערכת המשפט ביחס לשכבות החלשות, כתנאי לגשמים וממילא להאחזות בארץ.

חוסר תלות

בתנ"ך אנו מוצאים שני מקומות שהינם הפכה הגמור של ארץ-ישראל מבחינת תלותם בגשם, האחד הינו ארץ מצרים כפי שמציין הכתוב במפורש "לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק"⁹. במצרים, כפי שמציין הכתוב, לא קיימת שום תלות בגשם, שכן הנילוס מספק את כל מחסורה ללא שום הבדל בין עונות השנה.

המקום השני, הינו בתוך תחומי ארץ ישראל, והכוונה היא לאיזור העיר סדום לפני הפיכתה, כפי שמנמק הכתוב¹⁰ את בחירתו של לוט כחבל הארץ שממזרח לקו פרשת המים: "וירא את כל כבר הירדן כי כולה משקה לפני שחת ה' את סדום ואת עמרה כגן ה' כארץ מצרים"¹¹. סדום מושוות לגן עדן לפני חטא אדם הראשון, שבו לא היתה תלות בגשם, ולארץ מצרים, שבה כיום אין תלות בגשם.

חטא שאול

בימי דוד¹² אנו נתקלים בשלש שנות בצורת רצופות. סיבת הפורענות נאמרת לדוד ע"י הקב"ה: "אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית את הגבעונים". וממשיך הפסוק ומסביר את הבעיה שכהתנכלות לגבעונים: "והגבעונים לא מכני ישראל המה כי אם מיתר האמרי ובני ישראל נשבעו להם" - סיבת הבצורת הינה פגיעה בזכויות הגרים התושבים בימי שאול. הפתרון הינו הענות לדרישת הגבעונים למסור מכני שאול להוקעה: "והוקענום לה' כגבעת שאול בחיר ה'", והכל במטרה שיברכו

9. דברים יא/10. 10. בראשית יג/10. 11. לשם המחשה ניתן לראות את משקי עמק בית-שאן, שהבצורת פחות קריטית לגביהם, שכן הם נדונים ממי מעיינות הסביבה המובלים ברשת תעלות פחותות ("כארץ מצרים"). 12. שמו"ב פרק כא.

את הארץ וירדו גשמים. אף הארץ מוזכרת כאן בתואר "נחלת ה'". הדגש על "נחלת ה'" ו"בחיר ה'" בא להסביר את היחס לגר, שהינו הרבה מעבר לכל מוסכמות חברתיות מקובלות, שכן נחלת ה' דורשת צורת התנהגות שונה, על אחת כמה וכמה כשמדובר בבחיר ה' - במלך. יש לתת את הדעת לעובדה שהקב"ה לא נעתר לארץ, ולא מוריד גשם, בטרם גופות המוקעים נקברות.¹³

סכום: הצננות כימי דוד נובעת מייחס שאינו מספק כלפי הגרים התושבים, וירידת הגשם מתאפשרת רק אחרי קבירת המוקעים.

בית המקדש

התיחסות נוספת לנושא הצננות אנו מוצאים בתפילת שלמה. "בהעצר שמים ולא יהיה מטר כי יחטאו לך והתפללו אל המקום הזה והודו את שמך ומחטאתם ישוּבוּן כי תענם ואתה תשמע השמים וסלחת... כי תורם את הדרך הטובה אשר ילכו בה ונתת מטר על ארצך¹⁴...". שלמה מבקש שיהיה לעם מקום ללכת אליו בשעת בצורת, ובו גם יורה ה' את דרך התשובה, בדיוק כפי שקרה עם דוד אביו.

סכום: שלמה מיחד מקום לה' שניתן יהיה לפנות אליו בשעת בצורת.

בצורת אליהו

אחת הצנורות היותר מפורסמות, הינה הצנורת שגוזר אליהו על אחאב. אין ספק שבצורת זו סיבתה העבודה הזרה, אשר מקבלת גושפנקא ממלכתית: "ויעבד את הבעל וישתחו לו ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשמרון"¹⁵ ולכן מודיע אליהו לאחאב על בצורת קשה, שתמשך שלש שנים.

יש לתת את הדעת לעובדה, שכדי להעביר את רע הגזרה צריכים גם אליהו וגם העם, להוכיח שהינם עומדים בקריטריונים הנדרשים להאחזות בארץ. אליהו מצידו הולך בצווי ה' צרפתה, ומחיה יתום

13. את הפסוק "מחחילח קציר עד ניחן מים" יש לפרש בעונות ושעורו: מהעונה המיועדת לקציר ועד העונה שבה בדרך כלל יורדים גשמים. 14. מלכים א' פרק ח'. 15. מלכים א' טז/31-32.

ואלמנה עד שיעתר הקב"ה לארץ וימטיר עליה: "כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר עד יום תתן¹⁶ ה' גשם על פני האדמה¹⁷", וזאת בהתאם לדרישת ה' בספר דברים¹⁸: "עשה משפט יתום ואלמנה... רבו תדבק".

התקון השני, ואולי המרכזי, מתרחש בהר-הכרמל, בו מתגלה הע"ז במערומה¹⁹: "ויהי בצהרים ויהתל בהם אליהו... אולי ישן הוא ויקץ". בארוע זה מציג אליהו ביתר תוקף את האחדות בכריאה²⁰: "ותפל אש ה' ותאכל את העלה ואת העצים ואת האבנים ואת הספר ואת המים אשר התעלה לחכה". לא עוד רבוי רשויות, לא עוד כח מצמיח מים, וכח מוות הנלחם בו - אש, כי אם בעלים אחד לבירה וכל הכוחות הינם אחדותיים. ואכן העם משתכנע ומכיר בעובדה כי: "ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים²¹" והתוצאה המידית הינה: "ויהי עד כה ועד כה והשמים התקדרו עבים ורוח ויהי גשם גדול²²".

סכום: אנו רואים אצל אליהו שתקון היחס לשכבות החברה הנזקקות, בטול ע"ז, והכרה בעולם אחדותי שלישית הקב"ה גורמים לסיום הבצורת הממושכת.

עמוס בשומרון

בספר עמוס (פרק ד') אנו נתקלים בעוד בצורת, שתבוא על "פרות הבשן היושבות בשומרון", והסיבות לכך הינן שתיים: הראשונה, שוב התנכלות לחסרי הישע "עשקות דלים הרצצות אביונים". הסיבה השניה הינה: "הרבו לפשוע והביאו לבוקר זבחיכם לשלת ימים מעשרותיכם. וקטר מחמץ תודה וקראו נדבות השמיעו כי כן אהבתם". העם מדקדק במצוותיו למקום ומרכה בהבאת קרבנות תודה ונדבה כל שלשה ימים, אך בין אדם לחבירו מרבים לפשוע. לכן אומר הנביא: "גם אני נתתי לכם נקיון שנים בכל עריכם וחסר לחם בכל מקומותיכם... מנעתי מכם את הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר... ונעו שטים שלש ערים אל עיר אחת לשתות מים", כאשר היעד הסופי, כפי שראינו בספר דברים, הינו הגלות, ולא הבצורת שלעצמה: "ונשא אתכם בצנות ואחריתכם בסירות דוּגה".

16. הכתיב חתן מדגיש שדברי אליהו הינם כלפי ה' "חראה שיש תקון ולכן תן גשם!" 17. מ"א, 14/ז. 18. דברים י' 19-20. 19. מ"א, יח/27. 20. מ"א, יח/38. 21. מ"א, יח/39. 22. מ"א, יח/45.

סכום : עוותים קשים בין אדם לחבירו, על רקע הקפדה גדולה בין אדם למקום, מחייבים בצורת כזרז לגלות.

לא עת בא עת בית ה' להבנות

הבצורת האחרונה המוזכרת בתנ"ך מתרחשת בימי בית שני. היא מתרחשת בזמן השפל בבנין הבית, בשנת שתיים לדרויש, כאשר העם מסתפק במזבח וקרבות, ואינו ממהר להקים את בית-המקדש. העם מפתח אראולוגיה הגורסת שעדיין: "לא עת בא עת בית ה' להבנות"²³, והינם: "רצים איש לביתו"²⁴. לכן, אומר הקב"ה: "אקרא חרב על הארץ"²⁵, ואכן החקלאות נפגעת בצורה קשה ביותר - "מהיותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה, בא אל היקב לחשף חמשים פורה והיתה עשרים"²⁶. רק כאשר העם חוזר בתשובה, ומתחיל בבניה מעשית, מסיר הקב"ה את אמברגו המים: "למן היום אשר יסד היכל ה'...מן היום הזה אברך"²⁷.

סכום : עכוב בנית המקדש, ונתינת דגש רק לפתוח האישי, ולא הלאומי, מחייבים בצורת, ורק תחילת בניה מתקנת את המצב.

אחרית הימים

תופעה מדהימה, המתרחשת באחרית הימים, וטעונה באור, הינה המעין והנחל היוצאים מירושלים. אנו מוצאים אותם אצל זכריה (יד)²⁸ ויחזקאל (מז)²⁹. המעין זורם חציו מזרחה לקו פרשת המים (הר הזיתים) וחציו מערבה. כדברי זכריה: "חצים אל הים הקדמוני וחצים אל הים האחרון". המים מצויים ללא תלות בעונות השנה: "בקיץ ובחרף יהיה", וממילא אין א"י תלויה עוד בגשם. הארץ אשר כל השנים נשאה עיניה בתקוה השמימה, אינה נתונה עוד בחוסר ודאות זה. הנביא יחזקאל מאריך בתאור שלוחתו המזרחית של נהר זה - "היוצאת אל הגלילה הקדמונה". מתאר הנביא: "והנה שפת הנחל עץ רב מאד" (יש לזכור שאנו עוסקים במדבר יהודה), ולא זו בלבד אלא שאף ים המלח

23. חגי א' 2. 24. חגי א' 9. 25. חגי א' 11. 26. חגי ב' 16. 27. חגי ב' 19-18. 28. זכריה י' 8. 29. יחזקאל מז' 8-12.

ממותק ע"י אותו הנחל: "ובאו הימה אל הימה המוצאים ונרפאו המים".
 עד כדי כך שעין-גדי הופכת לכפר דיגים ממש כמו עין-גב כיום:
 "והיה עמדו עליו דוגים מעין גדי עד עין עגלים... למינה תהיה
 דגתם כדגת הים הגדול רבה מאוד". - אנו עדים כאן ממש לתקון חטאה
 של סדום לחלוטין עד שכבר הירדן חוזרת להיות "כולה משקה", וכל
 ארץ-ישראל מתנתקת מן התלות בגשמים.
 לא כן פני הדברים אצל הגויים שכן אנו מוצאים את אוה"ע הופכות
 לעת"ל את חג הסוכות לחג אוניברסלי בתור חג המים³⁰: "ועלו מדי
 שנה בשנה להשתחות למלך ה' צבאות ולחוג את חג הסוכות". ואף
 סנקציות אנו מוצאים לעת"ל, שכן אומה שלא תעלה, לא תקבל את מכסת
 המים השנתית: "ולא עליהם יהיה הגשם".

סכום: א"י מתנתקת מתלותה בגשם, בעוד העולם כולו
 עדין זקוק לו (פרט למצרים), ועכשיו העולם כולו
 מכיר, שכדי לזכות בגשם, יש להכיר במלכות ה' ולהגיע לים-ם.

מסקנות

עפ"י פרקי הברורות שסקרנו לעיל, ניתן לראות מה תפקיד הגשם, ומה
 הסיבות למניעתו מן האדם. לכתחילה לא היה מטר בעולם, שכן כל המטר
 הינו עבור האדם, והאדם טרם נברא: "כי לא המטיר ה'... וואדם אין
 לעבד את האדמה".
 גם אחרי שנברא לא היה האדם זקוק כלל לגשם, שכן מושבו היה בגן-
 עדן, שם היה האדם בקרבה מקסימלית לבוראו, והמים היו בו כדבר
 המובן מאליו. "ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן".
 האדם, בהיות הכל ניתן לו כמובן מאליו לא השכיל להביך את תלותו
 המוחלטת בבוראו, ולכן לא הקפיד להשמר מהאסור היחיד שהוטל עליו -
 "מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל" - וגורש מן הגן.
 מרגע זה משמש הגשם כאמת מידה בשאלה האם האדם אכן הביך את תלותו
 המוחלטת בקב"ה, והאם גם הוא יכול לפתח מערכת יחסים דומה עם
 התלויים בו. אם הוא אינו מביך את תלותו בקב"ה ועובד ע"ז כמו
 בימי אחאב, אזי, כפי שמזהיר משה בפרשת "והיה אם שמוע", - לא
 יזכה למטר! וכך אם אינו משכיל להביך, שכפי שהוא תלוי בבורא

ומצפה לחסדו, כך עליו להרעיף חסד על אנשי המעמד הנמוך התלויים בו, (מה שאכן קורה אצל שאול שלא מתחשב בגרי³¹ ואצל "פרות הבשן" בימי עמוס "העושקות דלים ורוצצות אביונים") - שוב לא יזכה למטר ויבול. מידה כנגד מידה!

בעולם קיימת ארץ אחת אידאלית להבנת תלות מוחלטת זו, א"י, שהינה ארץ הרים ובקעות אשר "למטר השמים תשתה מים". בגלל שבארץ זו ניכרת השגחת ה' ותלות העולם בו באופן כה ברור היא נקראת ארצו ואליה מובא עמו הנבחר. בטרם כניסתם אליה, מזהירם משה, שכדי להאחז בארץ זו צריך להכיר בתלות המוחלטת בבורא: "...ועבדתם אלהים אחרים... ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה". כמו כן יש לפתח מערכת חסד כלפי התלויים בד: "ואהבתם את הגר". אם לא ינהג העם כך, אותה הארץ שהיא ערש הקשר לבורא, תקיא את מי שלא מכיר ולא נדבק בו, כפי שאומר עמוס: "ונשא אתכם בצינות ואחריתכן בסירות דוגה".

כנגד ארץ זו, ישנם שני מקומות בעולם שאינם תלויים בגשם כלל, וממילא אינם מגיעים להבנת עומק תלותם בבורא. מקומות אלה הינם סדום ומצרים: "כי כולָה משקה כארץ מצרים באכה צער". ואכן שני מקומות אלה הינם כשלונות רוחניים עצומים. סדום עד כדי כך חטאה - "זעקת סדום ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד" - שצריך לשחתה, ולהפכה לארץ מדבר ומלח. במצרים חוסר התלות גורם להאלהת בני אדם, כדברי יחזקאל: "אשר אמר לי יארי ואני עשיתני"³². כן גורם הדבר לפריצות וזימה יותר מבשאר אומות כדברי יחזקאל³³, "אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים זרמתם". לא נותרת לקב"ה ברירה, כביכול, אלא להחריבם ולהגלותם למשך ארבעים שנה, ולהחזירם לאזור בתור מדינה זניחה ובלתי משמעותית: "והיו שם ממלכה שפלה ולא תתנשא עוד על הגויים". כל זאת מפני שהם אינם מסוגלים כלל להבין את היחס בין הבורא לעולמו.

שלמה המלך בונה בימ"ק בארץ-ישראל כדי שיהווה נקודת קשר ישיר לבורא עולם: "להתפלל אליך דרך הבית הזה", ולכן בשעת בצורת, תפילה בביהמ"ק יכולה לעזור -: "והתפללו אל המקום הזה ושבו"³⁴ מחטאתם כי תענם". הזנחת בית ה' וריצה "איש לביתו" פרושה זלזול

31. גם המוקעים תלויים באחיהם החיים בצורה מוחלטת ולפיכך עד קבורתם לא יורד גשם! 32.
יחזקאל, כט. 33. יחזקאל כג/20. 34. בעצם זה שהינם מחפילים בבית ה' ומכירים בתלות בו.

ברמת הקשר עם הקב"ה והתלות בו, וממילא מגיעה בצורת. זוהי הבצורת של ימי חגי, בהם רבים בעם ישראל האומרים: "לא עת בא עת בית ה' להבנות".

הנביא זכריה מציג את מקומו של הגשם באחרית הימים. א"י כבר לא תזדקק לגשם, שכן עם ישראל היושב בה ירכוש לעצמו בצורה פנימית את הכרת התלות המוחלטת בכורא עולם, וניתן יהיה לחזור ולחיות בה בדגם גן עדן של נהרות ולא של גשמים. כשתשרש הכרה זו, יתוקן חטא סדום, שנבע מהעדרה, ולא תהיה שוב משמעות לחורבנה. כתוצאה מכך, מדבר יהודה יפרח, ומי ים-המוות ירפאו ע"י זרימת הנחל מבית ה', שהנו מרכז ההכרה בתלות בקב"ה, "אל הגלילה הקדמונה" - שהיא סדום.

ישום

אם ננסה להעביר את מסקנות ליבון זה לפסים מעשיים, נוכל להצביע על שלשה תחומים בהם יש לחפש את מוקד הבעיה.

א. אי הכרתנו בתלותנו המוחלטת בקב"ה - לדוגמא בהרגשת "כחי ועצם ידי עשו לי את החיל הזה".

ב. אי נתינת יחס מתאים לתלויים בנו - בין אם אלו בני עמנו שזה מקרוב באו, ואי נם זוכים ליחס הראוי להם, ובין אם אלו הגרים התושבים אשר בקרבנו.

ג. האומרים "לא עת בא עת בית ה' להבנות" - גישה זו מיצגת בעצם את ההססנות המופרזת בכנין בית ה', או בהכנת המציאות לקראתו.

יענה כ"א מאתנו את חשבון נפשו הפרטי, באיזה מתחומים אלו הינו נגיע, וממילא יעשה חשבון הנפש של האומה כולה.

לא נותר לנו כי אם להביא את נבואתו של ירמיהו, שלצערנו הינה כה חיה ונושמת בשנה זו, ולחתום בתפילתו.

"אשר היה דבר ה' על ירמיהו על דברי הבצורת:³⁵ אכלה יהודה ושעריה אמללו קדרו לארץ וצוחת ירושלים עלתה: ואדריהם שלחו צעוריהם למים באו על גבים לא מצאו מים שבו כליהם ריקם בשו והכלמו וחפו ראשם: בעבור האדמה חתה כי לא היה גשם בארץ בשו אכרים חפו ראשם: כי גם אילת בשדה ילדה ועזוב כי לא היה דשא:

ופראים עמדו על שפים שאפו רוח כתנים כלו עיניהם כי אין עשב: אם
עונינו ענו בנו יהוה עשה למען שמך כי רבו משובתינו לך חטאנו:
מקוה ישראל מושיעו בעת צרה למה תהיה כגר בארץ וכארח נטה ללון:
למה תהיה כאיש נדהם כגבור לא יוכל להושיע ואתה בקרבנו יהוה ושמך
עלינו נקרא אל תניחנו".